

GLÓBY JOSEFA ERBENA

Josef Erben

Zeměpisec a statistik Josef Erben (1830—1910), středoškolský profesor a pozdější docent statistiky průmyslu a ředitel pražské statistické kanceláře, jehož všestranná a cílevědomá činnost v kartografii přinesla našemu zeměpisu tak bohatý zisk (srov. např. J. Metelka: Josef Erben, Sborník čes. spol. zeměv. věd. 6, 1900, str. 181—184), věnoval začátkem šedesátých let minulého století významnou pozornost také zeměpisným glóbum, totiž jejich českému a ruskému názvosloví, jež vypracoval pro výrobce a vydavatele glóbů Jana Felkla.

K vydání prvního Erbenova glóbu došlo r. 1860, a to, jak se zdá, vlastně na podnět Fr. Šimáčka (V. Běláka), redaktora časopisu *P o s e l z P r a h y*, do něhož také Erben přispíval. Do r. 1860 byly totiž ve Felklově výrobně glóbů, tehdy jediné u nás, v prodeji jen tři menší české glóby Merklasovy (o průměru 6,5 cm, 8,5 cm a 11,5 centimetrů), už dosti zastaralé a pro školu po pravdě ne příliš vhodné. Větší české glóby nechtěl Felkl vyrábět — ač německé již prodával — a to proto, že jejich odbyt byl nejistý. Šimáček, jenž byl pro

vec zřejmě zapálen, se tedy Felklovi zaručil za odběr nejméně dvaceti osmipalcových (22 cm) českých glóbů, a ve svém měsíčníku zahájil 18. 2. 1860 pod reklamním titulem „Kupte si pro školy a domácnosti své zeměkoule“ velkou kampaň za jejich subskribci, jež trvala až do konce roku (*P o s e l z P r a h y* 1860, str. 80 a obálky čísla 3, 4, 5, 6 a 8—9). Postupem času se k této vlastenecky zaměřené propagaci připojily také časopisy *H v ě z d a* (1860, str. 168), *O b e c n é l i s t y* (1860, str. 46—47), *P r a ž s k é n o v i n y* (1860, č. 192) i *Č a s o p i s N á r o d n í h o m u s e a* (1860, str. 255) a z jejich zpráv lze dnes zrození prvního Erbenova glóbu dobře rekonstruovat.

Poněvadž německý glóbus této velikosti, jak bylo právě uvedeno, se v té době již vyráběl (byl v prodeji už r. 1855), spočívalo české vydání pouze ve výměně názvosloví, které ovšem bylo třeba „schválně do kamene rejt“ (*P o s e l z P r a h y* 1860, obálka č. 3). Úprava názvosloví byla svěřena Josefu Erbenovi, který se v té době zabýval českými zeměpisnými učebnicemi a začínal pracovat v kartografii; ten poněkud zasáhl i do mapové kresby glóbu. Jinak však byl obraz situace a terénu převzat z Felklových glóbů německých, litografovaných u H. Kunsche v Lipsku; jen nové názvosloví ryl do kamene v Praze Fr. Lipš (a podle svědectví *O b e c -*

ných listů a Pražských novin také J. Wagner). Prodej glóbu byl zahájen 13. srpna 1860 u Felkla v Poštovské ulici č. 329 a jeho vydání mělo dvě varianty: jednu s kresbou výškových stupňů (tisk z 5 litografických kamenů), druhou bez nich (ze 4 kamenů). Subskribční cena činila 10 zl. 50 kr. a 10 zl., běžná prodejní cena byla stanovena na 13 zl. a 12 zl., ale už v r. 1862 je glóbus nabízen za 5 zl. 30 kr. (Č N M 1862, Knihopis str. XXIII). Titul glóbu měl podle tehdejších zvyklostí květnaté znění: *Obraz zeměkoule sestavil Jos. Erben, c. k. prof. při vyšší reálné škole české. Vydal J. Felkl v Praze. Ryl H. Kunš v Lipsku.* Současně se prodávala také instrukční brožura, jejímž autorem byl rovněž J. Erben, avšak její název se nedochoval. První posudky glóbu byly pochvalné, jak ovšem tehdy bývalo u nových českých věcí běžným zvykem: *Obecné listy* konstatovaly, že „písmo je úhledné a správné, výbor a sestavení jmen docela nové, hojné, školským potřebám přizpůsobené a podle nejlepších vzorů všude co možná domácího čtení jmen se přidržujíc s velkou pílí od p. Jos. prof. Erbena sdělané“, a také *Pražské noviny* si pochvalovaly nejen „místopis podle nejnovějších a nejlepších pramenů německých, anglických a ruských sestavený, správný a zcela samostatný“, ale i to, že „úprava velmi slušná, ano úhledná“; lze prý říci, že „posud v celém ruském mocnářství nevyšlo ničeho tomu podobného“.

Glóbus se brzy dostal do českých škol a udržoval se tam neobyčejně dlouho. Zprvu se vyráběl s původním titulem, po přestěhování Felklova závodu do Roztok u Prahy (1870) a po změně v názvu firmy (1875) byl titul graficky nově upraven a nové skutečnosti tam uvedeny (*Obraz zeměkoule. Sestavil Jos. Erben, c. k. prof. při vyšší reálné škole české. J. Felkl a syn v Roztokách n. Vlt.*). Asi koncem století Erbenovo jméno z titulu glóbu mizí, a to zcela jednoduchým mechanickým odstraněním, aniž se jinak do nápisu zasáhlo, takže prodávaná zeměkoule nemá vůbec uvedeného autora (*Obraz zeměkoule. Vydal J. Felkl a syn v Roztokách n. Vlt.*). Konečně r. 1921, když měl být tehdy už živořící Felklův podnik podpořen státní dodávkou, byl Erbenův glóbus — ovšem po přepracování — schválen ministerstvem školství a národní osvěty jako vyučovací pomůcka pro obecné a měšťanské školy (č. 69 178 z 5. 8. 1921), ale na někdejší místo jména Erbenova se dostalo — zase bez jakékoli jiné grafické změny titulu — jméno nového upravovatele, dr. Stanislava Nikolaua (*Obraz zeměkoule. Přehlédl Dr Stanislav Nikolau 1921. Vydal J. Felkl a syn v Roztokách n. Vlt.*). Tak přišel Ebenův glóbus 61 let po svém vzniku i do československých škol!

Z poválečné doby se však zachoval (v archívu Felklova potomka V. O. Kraupnera) také zkušební otisk snad ještě starší než tato oprava Nikolauova. Je to obsah písmové desky toho vydání, kde ještě Erbenovo jméno bylo uvedeno, při čemž přizpůsobení nové politické situaci bylo provedeno tak, že zkratka „c. k.“ před profesorským titulem byla z litografického kamene odstraněna. Žádné takto upravené glóby však nejsou známy a je zřejmé, že tento pokus nebyl realizován.

O velkém rozšíření tohoto menšího Erbenova glóbu ve všech jeho variantách svědčí dodnes jeho častý výskyt v kabinetech českých škol i v soukromém majetku.

Po úspěchu osmipalcového glóbu se Erben pustil hned také do práce na glóbu dvanáctipalcovém (32 cm); je však zajímavé, že dříve než mutaci českou odevzdal k tisku úpravu ruskou. Felkl totiž r. 1860 uzavřel s petrohradským knihkupcem Wolfem smlouvu o výrobě glóbů ruských, a to snad byl důvod tohoto postupu. Glóbus vyšel r. 1861 s titulem v nedokonalé ruštině (*Изображение земнаго шара составленое J. J. Erbenom prof. в c. k. verch.*

realnom učilišči češskom, izdannoe J. Felklom. Tisk K. Belmanna, Praga, 1861. Litografija F. Lipša.) a také k němu prý Erben napsal ruský instrukční doprovodný text. Teprve pak byla zahájena subskribce českého vydání, kterou vypsalo pražské Slovanské knihkupectví v Národních listech dne 1. ledna 1862, a první exempláře byly hotovy v březnu téhož roku. Referent Národních listů, který o tom podával zprávu 25. 3. 1862 (v čísle 71), zdůraznil, že nové glóby „se vyznamenávají před jinými německými pilnou a bedlivou prací a čistým vyvedením, pročez se školním a vychovacím ústavům co nejlépe odporučují“. Titul glóbu zněl: *Obraz zeměkoule*. Sestavil Jos. Erben, c. k. prof. při vyšší reálné škole české. Vydal J. Felkl. Rytí F. Lipše. V Praze, 1862. Prodávaly se opět dvě varianty, s výškovými vrstvami za 12 zl., bez nich za 10 zl., a glóbus byl dodáván buď v jednoduché úpravě nebo s armováním a s poledníkovým kruhem (za 25 zl. a 21 zl.). Třebaže však propagaci tohoto druhého Erbenova glóbu vedl tak známý list jako byly citované noviny a přestože jeho velikost více vyhovovala školním potřebám, neměl už takové rozšíření jako glóbus menší: nebyl také vydán podruhé (tj. s novým datováním, i když dotiskován zřejmě byl) a ve školách i mezi veřejností je dnes jeho výskyt jen zcela ojedinelý.

V době svého vydání měly Erbenovy glóby velký úspěch a Riegrův Slovnik naučný (sv. 2, str. 478) je r. 1862 označil za „nejlepší, co dosavad u nás vyšly“. Bylo to především české názvosloví, šťastně Erbenem vybrané a zpracované, které jim toto uznání vysloužilo (bohužel v pozdějších vydáních byla provedena řada korektur a doplňků, které se již takovou kvalitou nevyznačují a hodnotu Erbenovy práce snižují). Proto si tyto výrobky připomínáme a kladně je hodnotíme i dnes, neboť jim nesporně náleží čestné umístění v dějinách české školní kartografie i ve vývojové řadě jedné z nejdůležitějších vyučovacích pomůcek.

SBORNÍK
ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI ZEMĚPISNÉ
Číslo 1, ročník 68, vyšlo v únoru 1963.

Vydává Československá společnost zeměpisná v Nakladatelství ČSAV, Vodičkova 40, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1 — *Redakce* Albertov 6, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 2. — *Rozšiřuje* Poštovní novinová služba. *Objednávky a předplatné přijímá*: Poštovní novinový úřad — ústřední administrace PNS, Jindřišská 14, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1. (Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele.) — *Objednávky do zahraničí*: Poštovní novinový úřad — vývoz tisku, Jindřišská 14, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1. — *Tiskne*: Knihtisk n. p., závod 3, Jungmannova 15, Praha 1 - Nové Město, dod. pú 1 A-09*31058

Jedno číslo Kčs 7.—. Celý ročník (4 čísla) Kčs 28.—, § 3.—, £ 1,1,5
© by Nakladatelství Československé akademie věd, 1963